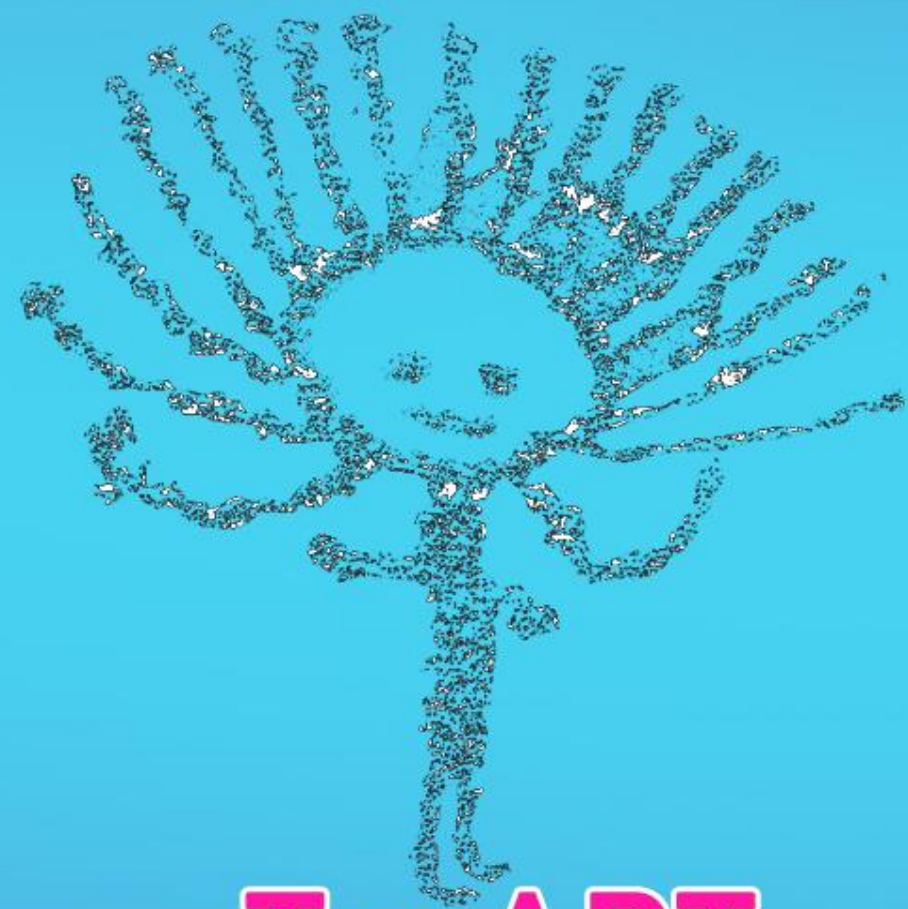

TuvART

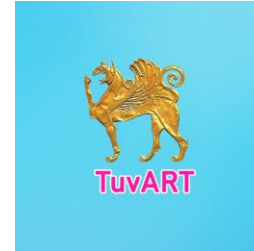
TÜRÜK BİLGE QAĞAN İLİÑE BİTİĞ

Bitigiñuçı

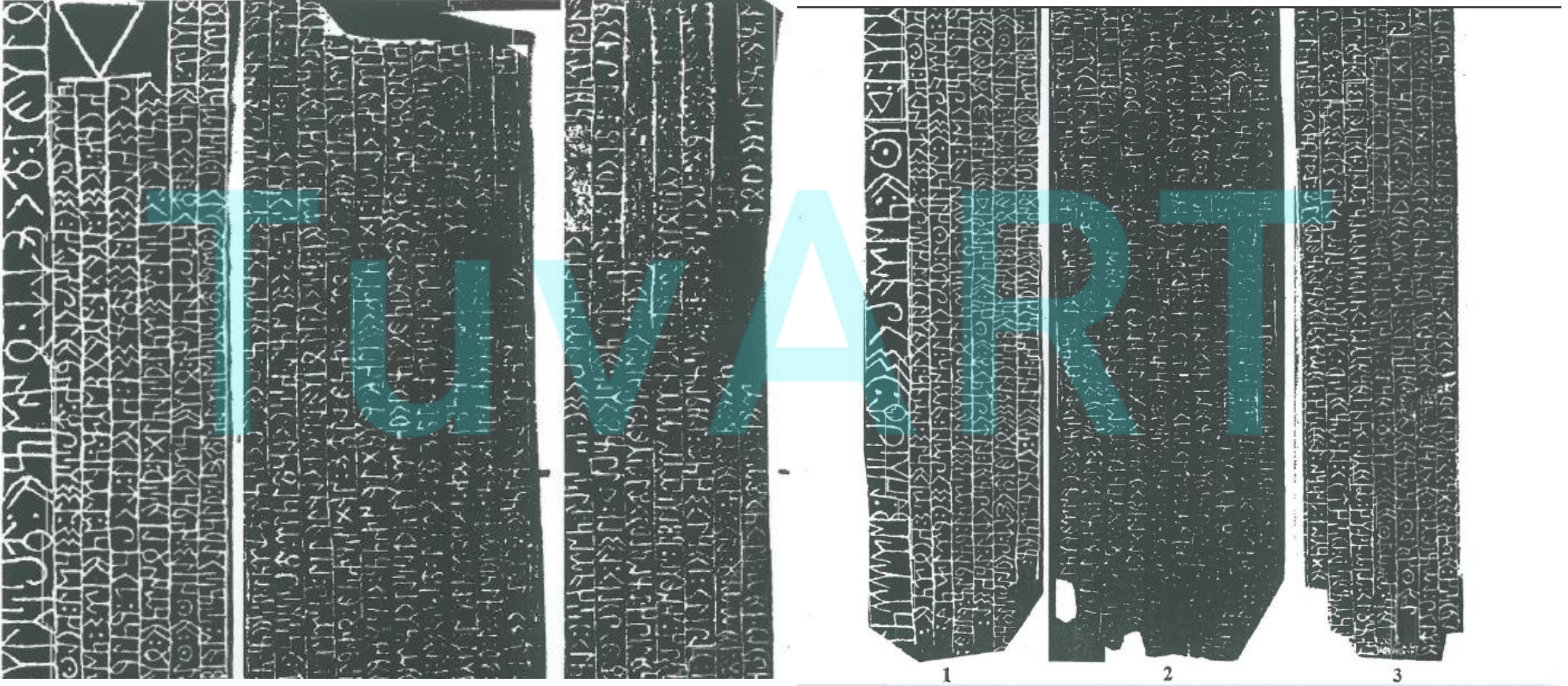
Bilge Atuñ Uquq

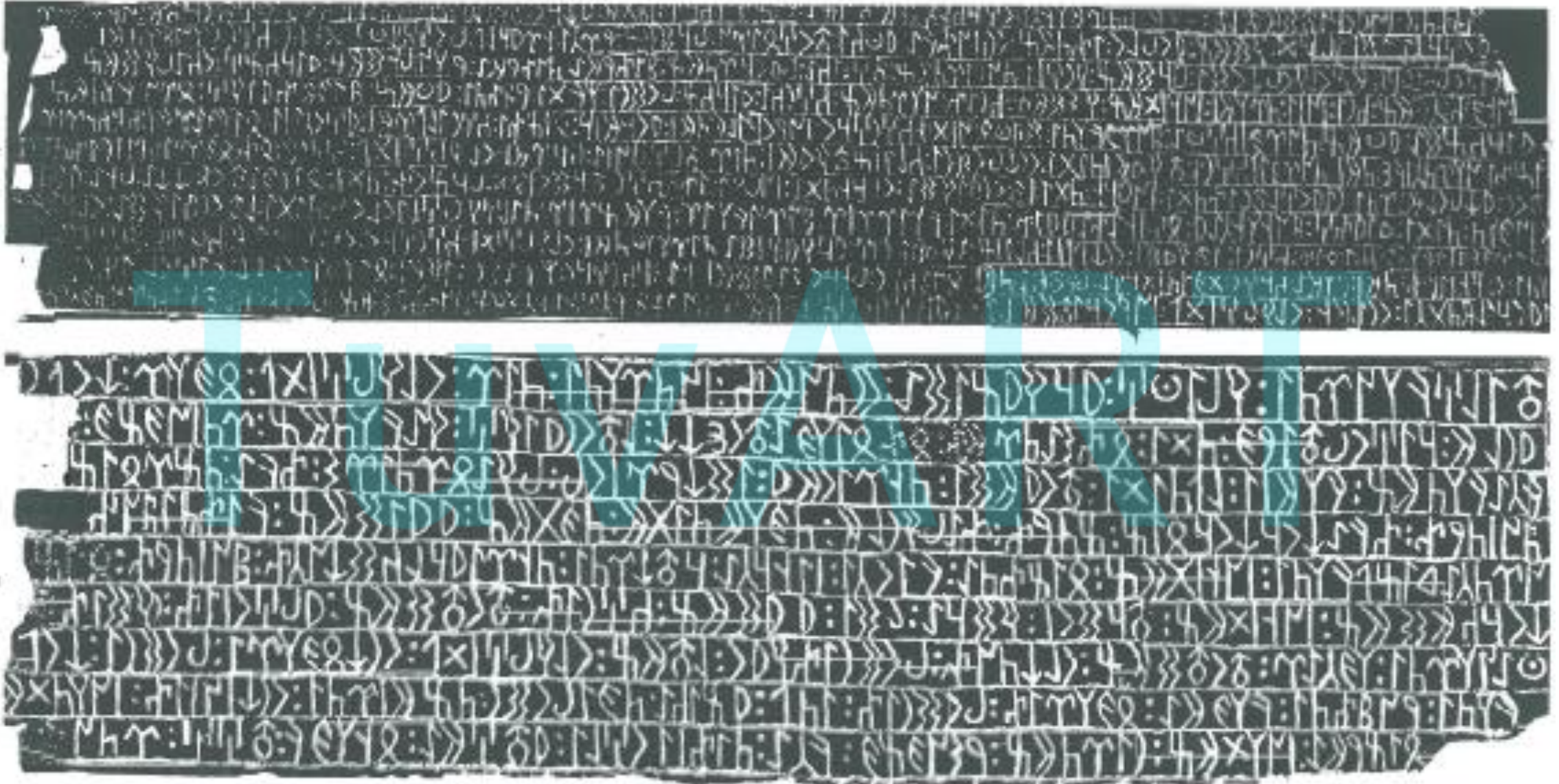
Transkripsionu ve tercümesi

Yük.-Müh.Dr. Kâzım Mirşan tarafından

“Dr. W. Radloff, 1899; *Atlas der Altertümer der Mongolei*, St.Petersburg”
kitabına göre, iki taş üzerindeki yazıtlar

1. Bitigtaş yüzü No.1 detayı (taşın üst kısmı, batı tarafı)ı

!. Bitigtaş yüzü No.2 detayı (taşın üst kısmı, güney tarafı)

- No.2, sütun 1:** KİYİK YİYÜ : TABUSĞAN YİYÜ : OLIRU ... (§ 3)
No.2, sütun 2: KÖRÜK SABI ANTAĞ : "AT-UQUZ OĞUZ : B ... (§ 3)
No.2, sütun 3: YORİYUR ERMİS : QAĞANI : ALP ERMİS : OY ... (§ 3)
No.2, sütun 4: ÖLÜRTEÇİ ÖK : TİRMİN : TABIĞAÇ : ... (§ 3)
No.2, sütun 5: TİRMİN : OL SABIĞ : İSİDİP : T ... (§ 3)
No.2, sütun 6: 'QALIÇI BİZ : ÖZ İÇE ATASIN : TUT ... (§ 3)
No.2, sütun 7: YOĞAN BOLSAR : ÜZGELÜK ALP ... (§ 3)
No.2, sütun 8: Q[AĞANIM BIN ÖZÜM] BİLGE AT ... (§ 4)
No.2, sütun 9: [SÜSİ ÜÇ BİN] ERMİS : BİZ : ... (§ 4)
No.2, sütun 10: [KELÜRTİM ÖK] : TÜRÜK BU ... (§ 4-5)

Yazıtların Transkripsyonu ve Tercümesi

Mirşan, K. 1999; *Erken-Türk Devletleri ve Türük BİL*, s.41-48

Mirşan, K. 2000; BİLGE ATUŃ UQUQ, *Taruk BİLGE QAĞAN İLİNE BİTİG*.

Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Societe finno-ougrienne, Helsingfors 1892.

Radloff, W. 1892-1899; *Atlas der Altertümer der Mongolei*, Petersburg.

Orkun, H.N. 1936; *Eski Türk Yazıtları I*; İstanbul, s. 97-124

Not: Radloff, atlasında, bitigtaşlarda okunamıyan (silik olan) sözleri de yorumlamış bulunuyor. Ancak ben, onun bu yorumlarını—onları Fin Atlasındaki orijinal şekli ile karşılaştırdıktan sonra—birçok yerde değiştirmiş bulunmaktayım.

Taş I, Batı Tarafı, Yazıt Yüzü No.1

§ 1. BİLGE ATUÑ-UQUQ BIN ÖZÜM,
TABIĞAÇ İLİNE QILINTIM,
TÜRÜK BUDUN TABIĞAÇQA KÖRÜR ĖRTİ

*Ben kendim “Bilge Atuñ Uquq”um [“Bil Namdarı”yım],
—senin (yani, sana tabi) Tabığaç memleketine (İl-Ėtiriş Qağan tarafından) tayin olundum,
çünkü (ordaki) Türk Kavmi (yani, Büyük Okyanus kıyılarında beylikler kurmuş olan Oğuz
beyleri halkı) Tabığaç [Barbarlar] çıkarına görev yapar (hizmet eder) idi.*

Bugünkü Çinin Büyük Okyanus kıyılarında Üç Oq ırkından Ot-Oz Tatar, Qıtañ ve Tatabí yaşamaktadır. Devletlerinin ismi, *Oq Udurıqın Yış* [Oq Stratejisi Konstitusionu].

Diğer taraftan, bu yörede, *Oq Udurıqın Yış* ile *Tabığaçların* yaşadığı alan arasında kalan topraklarda, Oğuz beyleri (yani, At-İl Türkleri) de yerleşerek beylikler kurmuş bulunuyorlar. Bunlardan en önemlisi, Çince *Wei* denilen, ÖG İL’dir [Krallık Halkı]. İşte, Bilge Atuñ Uquq ve İl-Ėtiriş Qağan, MÖ 565’de Törük Bili (ilk kuruluşundan sonra) tekrar kurar iken, Büyük Okyanus kıyısındaki Türkleri Tabığaç halkına hizmet etmekten kurtarma eylemlerine girişmiş bulunuyorlar.

Bu konuda etraflı bilgi edinmek için şu kitaplara bakınız:

Mirşan, K. 1999; *Erken Türk Devletleri ve Törük Bil*; sah.41-42.

Mirşan, K. 2007; *At-Oy Tarihi*; sah.63-65.

TÜRÜK BUDUN, QANIN BOLMAYIN,
TABIĞAÇDA ADRILTI,—QANLANTI;
QANIN QODIP, TABIĞAÇQA YANA İÇİKTİ,
—TENRİ ANÇA TİMİS ERİNÇ, “QAN BİRTİM”!

*Hanı olmadığından dolayı, Türk Kavmi
Tabığaçdan ayrıldı,—kendi hanı oldu.
Hanını bırakarak, yine Tabığaç (Tabığaç
halkına) dahil oldu,
—Tanrı anca nasip etmiş erinç, “sana han
verdim” dedikten sonra.*

Büyük Okyanus kıyılarında yaşayan Türkler İÇÜÜM APAM BUUMIN QAĞAN İSTE-Mİ tarafından *Tabığaç* boyunduruğundan kurtarılmış (QANLANTI) olmalarına rağmen, Oğuz beylerinin tekrar *Tabığaç* (Türklere değil, *Tabığaç* halkına) dahil olmak istemelerinin sebebi, Urqun-Seleñede bir Türk devletinin kurulması halinde, Oğuz beylerinin AT OY BİL ile olan ticaretlerinin sekteye uğrayacağı endişesidir ve, ayrıca, zaten Büyük Okyanus kıyıları (bu arada TABIĞAÇ) AT İL’in (Oğuzların) yönetimi altındadır, buna göre, ikinci bir Türk yönetimine gerek yoktur. Türuk Bil kurulur iken ilk önce Oğuzlar ile harbedilmiş olunmasının sebebi burada yatıyor. Yani, Çinliler tarafından yapılan bir istilâ söz konusu değildir.

Oğuz beyleri, Türkler için çalışmaları gerektiği halde, Tabığaç halkı için (bu halkın çıkarı için) çalışmış bulunuyor. Bu hal, İl-Ëtiriş Qağanın MÖ 539’da buralara bir Uy-Buğu [genel kurmay başkanı] tayin etmesine kadar, 50 yıl sürer.

QANIÑIN QODIP
İÇİKDİÑ,
İÇİKDÜK ÜÇÜN TENRİ
ÖLİTMİS ERİNÇ;
TÜRÜK BUDUN
ÖLTİ-ALQINTI,
UYUQ BOLTI.
TÜRÜK İSİR BUDUN YİRİNTE
BUD QALMADI.

IDA-TAŞTA QALMIŞI,
QOBARINIP YİTİYÜZ BOLTI,
İKİ ÜLİĞİ ATLIĞ ĖRTİ,
BİR ÜLİĞİ YADAĞ ĖRTİ,
YİTİYÜZ KİSİĞ,
—ODUZ OĞİMA OLİĞİ
UŞUD ĖRTİ
OYUĞUL TİDİ—
OYUĞMASI BIN ĖRTİM.

*Hakanını bırakarak
İÇİKDİÑ [barbarlara dahil oldun],
İÇİKDÜK için Tanrı seni
ÖLİTMİS [durağan hale getirmiş] erinç.
Türük Kavmi
durağan hale gelerek assimile oldu,
ölü düştü.
“Türük” inancındaki kavim yerinde
BUD [millî irade] kalmadı.*

*Hareketli [motive] taşlarda (yani, “dağlarda”)
kalmış olanları
kabararak yediyüz oldu;
bunun üçte ikisi atlı idi,
üçte biri yaya idi.
Bu yediyüz kişinin
—kazanılacak zaferin
başkanının (yani, hakanın)
danışmanı olmak üzere—
danışmanı ben idim.*

§ 2. BİLGE ATUÑ UQUQ,
QAĞANIM UQISAYIN TİDİM,
SAQINTIM.

“TURUQ BUQALI
SĖMİZ BUQALI
ARQADA BİLSE;
SĖMİZ BUQA
TURUQ BUQA
TİYİN BİLMEZ ĖRMİS”,
TİYİN, ANÇA SAQINTIM.
ANTA KİSRE,
TEÑRİ BİLİG BİRTÜK ÜÇÜN,
ÖZÜM ÖK QAĞAN UQISDIM :
“BİLGE ATUÑ UQUQ,:
BUYULA BUĞA TURQAN BİRLE,
İL-ĖTİRİS QAĞAN BOLAYIN.”

*Ben, BİLge Atuñ Uquq,
Hakanımın fikrini alayım dedim,
—tedbirli oldum.*

*Çünkü “zayıf boğalı
semiz boğalıyı
kendi arkasında bilir ise,
semiz boğa bunu
zayıf boğa
derecesinde bilmez imiş”,
diyerek, anca sakındım.*

*Ondan sonra,
Tanrı bilgi verdiği için,
bizzat kendim hakanımın fikrini aldım:*

*“BİLge Atuñ Uquq,
BUYULA BUĞA TURQAN ile beraber,
İL-Ėtiriş Hakanda bulunayın”, demek sureti ile.*

§ 3. BİRİYE TABIĞAÇIĞ,
ÖNRE QITAÑIĞ,
YIRAYA OĞUZUĞ
ÜKÜS ÖLİRTİ,
BİL ÖGİSİ-UÇUBISI
BIN ÖK ĖRTİM.
UÇUĞUY UQUZIN
QARA QUMIĞ
OLIRUR ĖRTİMİZ.

(Yazıt yüzü No.1'in ve batı tarafının sonu)

*Berideki [güneydeki] Tabığaçları,
öñdeki [öñdeki ve de doğudaki] Qıtañları,
yıradaki [uzaktaki ve de kuzeydeki] Oğuzları
kitleler halinde imha eden
regnumun iye-lideri (yani, kumandarı)
ise, ben idim.
Uçuğuy Yış [İçki Türkistan] denilen yerin
Qara Qumunda
oturur idik.*

KİYİK YİYÜ, TABUŞĞAN YİYÜ
OLIRUR ĖRTİMİZ.
BUDUN BOĞIZI TOQ ĖRTİ
YAĞIMIZ.
TİGERE UÇUQ TEG ĖRTİ,
BİZİNİĞ ĖRTİİMİZ
ANÇA OLIRUR ĖRİKLİ,
OĞUZDANTIN KÖRÜĞ KĖLTİ.
KÖRÜĞ SABI ANTAĞ:
“AT-UQUZ OĞUZ BUDUN ÖZE
QAĞAN OLIRTI”, TİR,
TABİĞAÇĞARU
OQ-ONI ĖSİNÜNİĞ IDMİS;
QITAÑĞARU
AT-OÑIRA ĖSİM ÖG IDMİS.
SABINÇA IDMİS :
AZQINA TÜRÜK BUDUN
YORİYUR ĖRMİS,
QAĞANI ALP ĖRMİS,
OYĞUÇISI BİLGE ĖRMİS.
OL İKİ KİSİ BAR ĖRSER SİNİ,
‘TABİĞAÇİĞ ÖLÜRTEÇİ’, TİRMİN,
‘ÖÑRE QITAÑİĞ
ÖLÜRTEÇİ’,TİRMİN,
‘BİNİ,
OĞUZUĞ ÖLÜRTEÇİ ÖK’, TİRMİN.

*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek
oturmakta idik.
Kavmin boğazı tok idi,
düşmanlarımız ise,
etrafı saran kuşlar gibi idiler.
Kendi kendimize
anca oturmakta iken,
Oğuz yönünden tanık geldi.
Tanığın haberi şöyle:
“AT-UQUZ OĞUZ üzerinde
hakan oturdu”, diyor.
(Bu hakan) Tabığaçlara
OQ-ONI generalleri göndermiş,
Qitañlara
AT-OÑIRA Kralını göndermiş.
Şu inancı dalayısı ile göndermiş :
Ortalıkta azıcık Türük Kavmi
dolaşıyor imiş;
ancak, hakanı alp imiş,
danışmanı yurtsever imiş.
Öyle ki, bu iki kişilik var olunca,
“Tabığaçları imha edecektir”,diyormuş,
“öñdeki [doğudaki] Qitañları da
imha edecektir”, diyormuş,
“Bunun üzerine,
Oğuzları da imha edecektir”, demiş.*

At-Oy BİL ile Uyuşul Ögüz [Huang Ho] arasında büyük çapta ARIQIŞ [mal gönderme] ilişkileri bulunmuş olmalı. Bundan dolayı, At-Uquz Oğuz beyleri buralara gelip yerleşmiş ve, yazıtlarımıza göre, beylikler kurmuşlardı. Bu beyler Türuk Bİlin güçlü bir devlet olmasını istemiyorlardı, elbette. Memleketlerinde çok sayıda Oğuz beylerini barındıran, Qitañ da. İşte, BİLge Atuñ Uquq, yazısına devam ederek, Türuk Bİlin düşmanlarının kimler olduğunu şöyle açıklıyor :

—“TABIĞAÇ, BİRİDEN İYİN TEG;
QITAÑ, ÖNDEN İYİN TEG BIN,
YIRADANYAN TEGEYİN;
TÜRÜK İSİR BUDUN YİRİNTE,
İDİ YORMAZUN,
USUR İDİ
YOQ-UQISALIM, TİRMİN.”
OL SABIĞ İSIDİP
TÜN, UDUSIQIM KELMEDİ;
KÜNTÜZ, OLURSIQIM KELMEDİ.
ANTA ÖTÜRÜ,
QAĞANIMA ÖTÜNTİM,
ANÇA ÖTÜNTİM :
“TABIĞAÇ, OĞUZ, QITAÑ,
BU ÜÇEGÜ
QABISIR QALIÇI BİZ,
ÖZ İÇE ATASIN
TUTMIS TEG BİZ.”

—*Eğer Tabığaç beriden değer,
Qitañ önden değer iken,
ben yıradan değer isem,
Türuk inancındaki kavim yerinde
—yönetim bulunmaması için—
yönetim yetkililerini,
artık yok bilelim, diyormuş”.*
*O haberi işidip;
tün iken, uyuyasım gelmedi;
gündüz iken, oturasım gelmedi.*
*Bundan dolayı,
Hakanıma ötündüm [ricada bulundum];
şöyle ötündüm :*
*”TABIĞAÇ, OĞUZ VE QITAÑ,
—bu üçü ile
kapışıp kalacağız,
kendi içimizdeki ateşi
tutmuş gibi olacağız.”*

“YUYQA İRİKLİĞ
TOPLAĞALU UÇUZ ĖRMİS,
YİNÇGE İRİKLİĞ
ÜZGELİ UÇUZ;
YUYQA QALIN BOLSAR
TOPLAĞULIQ ALP ĖRMİS;
YİNÇGE YOĞAN BOLSAR
ÜZGELÜK ALP ĖRMİS :
“ÖÑRE QITAÑDA,
BİRİYE TABİĞAÇDA,
QURUYA OQ-URUDUNTA,
YIRAYA OĞUZ-DA,

İKİ-ÜÇ BİN

SÜMİZ KİLTEÇİMİZ BARMU,NE? ”, ordu teşkil edecek kadarımız ancak var”,
ANÇA ÖTÜNTİM.

*“Halbuki, yufka olan şeylerin
toplanması ucuz (kolay) imiş;
ince olan şeylerin
koparılması ucuz.
Yufka kalın olur ise,
bunun toplanması alp [güç gerektirir] imiş;
ince büyük olur ise,
onun koparılması alp imiş :
buna göre, öñdeki Qitaña,
berideki Tabığaça,
kara yönündeki Oq-Uruduna,
yıradaki Oğuz (peşi-peşine hücum
etmeliyiz,—K.M.),
çünkü iki-üç binlik*

§ 4. Oğuzlar ile savaş

QAĞANIM BIN
ÖZÜM BİLGE ATUÑ UQUQ
ÖTÜNTÜK ÖTÜNÇİMİN
İSIDÜ BİRTİ;
KÖÑLİNÇE ODUZ TİDİ.

KÖK-ÖÑİG OYUĞIRU
ÖTÜKİN YIŞĞARU ODUZTIM.

İNİGİK KÖLÜKİN
AT-OĞILADA
OĞUZ KĒLTİ.
SÜSİ ÜÇ BİÑ ĒRMİŞ.
BİZ İKİ BİÑ ĒRTİMİZ, SÜÑİSDİMİZ.
TEÑRİ YARLIQADI, YAÑDIMİZ.
ÖGÜZKE TÜSDİ, YAÑDUQ;
YOLTA YEME ÖLTÜ ÖKÜK.

ANTA ÖTÜRÜ,
TOĞUZ QOPUN KĒLTİ,
[KĒLÜRTİM ÖK].

Hakanım,
kendimin "Bilge Atuñ Uquq" olarak
ötündük ötüncümü [rica ettiğim ricamı]
işidi verdi;
Gönlünce [eğilimince] ODUZ [maraşallık]
nasip etti.
Kök-Öñig Oyuğır yönünde,
Ötükin Yişa doğru ODUZTIM [nizamî ordu
gönderdim].
İnigik Gölün [Bayqal Gölü]
At-Oğılasında [Başkentinde] iken
Oğuz geldi.
Ordusu 3.000 imiş.
Biz 2.000 idik, savaştık.
Tanrı yarlıkadığı için, yendik.
Ögüze düşenleri de yendik.
(Transit) yolda da imha edilmiş.
bulundular.
Bundan dolayı,
Oğuzlar esir geldiler,
esir geldirdim.

§ 5. *USUNTUÑ BOLIQ Seferi*

TÜRÜK BUDUNIĞ
ÖTÜKİN YİRTE BIN ÖZÜM.

İKİ BİN ĖRTİMİZ BİZ
—İKİ SÜĞ BOLTI !
“TÜRÜK BUDUN [OLUR]ĞALI,
TÜRÜK QAĞAN OLURĞALI,
USUNTUÑ BOLIQA [BALIQA]
TALUY ÖGÜZKE TĖGMİS
YOQ ĖRMİS”,
—QAĞANIMA ÖTİNİP SÜLETİDİM.
USUNTUÑ BOLIQA [BALIQA],
TALUY ÖGÜZKE TĖGÜRTİM.
ÜÇ-OTUZ BOLIQ [BALIQ] ISIDI-USIN

BUNTATU YURTD
YATU-QALUR ĖRTİ.

*“Türük Kavminin
Ötükin [Geçerli] Yerindeyim, kendim artık.
İki bin idik biz,
—bundan iki ordu oldu ve
“Türük Kavmi oturalı;
yani, Türük Hakanı (tahta) oturalı,
Usuntuñ Boliqa,
Taluy Ögüze değmiş (olan hiçkimse)
yok imiş”, demek sureti ile,
—Hanımdan ötünerek sülemiş idim :
Usuntuñ Boliqa,
Taluy Ögüze değdirdim.
“27 bolıq (veya, balıq)” olarak registre
edilen bu bölge,
böyle büyük bir yurtt
bulunuyor idi.*

§ 6. QIRQIZ'lar ile savaş

TABIĞAÇ QAĞAN YAĞIMIZ ĖRTİ,
ON-OQ QAĞAN YAĞIMIZ ĖRTİ,
ARTUQ, QIRQIZ—KÜÇLİĞ QAĞAN,
YAĞIMIZ BOLTI.
OL ÜÇ QAĞAN ÖGLESİP,
“ALTUN YIS ÖZE QABISALIM”, TİMİS.
ANÇA ÖGLESMİS :
“ÖÑRE TÜRÜK QAĞANĞARU
SÜLELİM”, TİMİS.
“AÑARU SÜLEMESER,
QAÇ NEÑ ĖRSER, OL BİZNİ,
'QAĞANI ALP ĖRMİS, OYĞUÇISI
BİLGE ĖRMİS', QAÇ-NEÑ ĖRSER,
ÖLÜRTEÇİ, ÖKÜK
—ÜÇEGÜN QABISIP SÜLELİM,
ANI YOQ-UQISALIM”, TİMİS.
TÜRGİS QAĞAN ANÇA TİMİS BUN :
“OÑ BUDUNIM ANTA
ĖRÜR”, TİMİS;
“TÜRÜK BUDUN
YEME BULĞANÇ OL”, TİMİS;
“OĞUZI YEME TARQANÇ OL”, TİMİS.

OL SABIĞ İSİDİP,
TÜN YEME,
UDUSIQIM KĖLMEZ ĖRTİ,
OLURSIQIM KĖLMEZ ĖRTİ
—ANTA SAQINTIMA, ...,SÜ ... TİDİM.

*Çin Hakanı düşmanımız idi,
On-Oq Hakanı düşmanımız idi,
ve de Qırqızlar, güçlü hakan,
düşmanımız oldu.
O üç hakan nasihatlaşıp,
“Altun Yışda birleşelim”, demişler
ve şöyle bir düşünceye varmışlar :
“İlk önce Türük Hakanına
süleyelim”, demişler.
“Eğer ona karşı sülemez isek,
her ne hal ise; o bizi
—hakanı alp imiş, danışmanı
yurtsever imiş, her ne hal ise—
imha edecek”, diyerek,
“uçümüz birleşerek süleyelim,
onu yok edelim”, demişler.
Türgis Hakanı anca demiş :
“Oñ Kavmim orada (Altun Yışda,—K.M.)
bulunuyor”, demiş.
“Türük Kavminin durumu
yine karışık”, demiş;
“Oğuzu ise, yine de dağınık durumda”,
demiş.
Bu haberi işidip,
tün iken, yine de,
uyuyacağım gelmemiş bulunuyor,
oturacağım da gelmemiş bulunuyor,
—bu sakıncadan ötürü, ordu ile değdim.*

§ 7. ÖKÜGİMİN YOLI BİR ĖRMİS.

TOMİS TİYİN İSİDİP,

‘BU YOLIN YORISAR,
YARAMAÇI !’, TİDİM.

[US] YİRÇİ TİLEDİM, .
[ÜÇÜL ÖGİZ İRİ BOLTİM.

ÖZİM-OZ YİRİM
ONİ BİLTİRİNTE
İT-ÖGİ İRİM US
BİR-AT URUQI ĖRMİS,
ONIN BARMİS.

AÑAR YATUP,
BİR-ATLUĞ BARMİS TİYİN,
OL YOLIN [İT-İL] YORISAR,
“ONÇ”, TİDİM, SAQINTIM.
QAĞANİMA

(Yazıt yüzü No.3’ün ve taş 2’nin doğu tarafının sonu)

Öküğimin yolu birtek imiş,

—“donmuş” diyerek işidip,

*“bu yoldan yürür isek,
yaramıyacaktır”, dedim.*

Usta rehber diledim.

Üçül Ögüz kişisi buldum.

Kendi kolonistlerimizin bulunduğu yerdeki

ON’lar biltirinde,

İT-ÖG kişileri grubundan,

BİR-Namlılar hakimiyetindeki

ON’lar imiş, meğer bunlar.

Onlarda yatarak,

BİR-Namlıların bulunduğu yoldan

At-İle gidilir ise,

“dur bakalım”, diyerek, tedbirli oldum.

Hakanıma

(Yazıt yüzü No.3'ün ve taş 2'nin doğu tarafının sonu)

ÖTİNTİM

—SÛ YORİTDİM

AT[-İL] AT TİDİM.

AQ-İT İRİM-İL KİÇE

OĞRAQLATDİM.

AT ÖZE [ÖTÛZİ]RE

AQ-URUĞ [SÖKDİM].

YOQADU AT[-İL]TE

YADAĞIN KİSİ [OĞ-İT] AT-UTINU,

OĞ-AT URTİM.

ÖNREKİ İR-OYUĞUR UÇ [TÊGİRİP],

I-BAR AQIN USUDİMİZ.

UYUBALU İNTİMİZ.

ON TÛNKE UYUNTIQI,

rica ettim ve

ordu gönderdim.

At[-İl] At'a değdim.

Aq İt İrim İli [Aq İdili] geçer iken

mola verdim.

At üstünde geçmek sureti ile

akıntıyı söktüm.

Yukarı At-İlde

*“Yaya Kişiler” OĞ’una karşı nam kazanarak,
bu OĞ-AT’ları vurdum.*

*Onların Öncü Asker Liderlerine değerek,
akan hücumu ile, egemenlik kurduk.*

Bundan sonra, uyumak üzere (attan) indik.

*Her seferinde bu şekilde “on tün “
uyuduktan sonra,*

AT-OĞ ĖBİRÜ BARDIMIZ.
YİRÇİ YİR OYİÑİLİP,
BUĞ OZİLİNTİ.
BU OÑIDİP,
QAĞAN İYİL ÖK ĖRTİMİS.
“ANİ SUBUĞ BARALIM”,
OL SUB OQ-UDI BARDIMIZ.
USUN OĞLI TÛSÛRTİMİZ,
AT-OĞ İQA BUYU ĖRTİMİZ.
ÖKÛN İYİME,
TÛN İYİME İYİLÛ BARDIMIZ.
QIRQIZIĞ OQA BASDIMIZ.
SÛ ÖÑİĞİN UÇADIMIZ.
QANI-SÛSİ TİRİLMİS
—SÛÑİSDİMİZ, USUNÇDIMİZ.
QANIN ÖLÛRTİMİZ.
QAĞANQA QIRQIZ BUDUN
ÖC-ÖKDİ, YÛKÛNTİ, UYUNTIMIZ.
ÖKÛGİMİN YISIĞ BİRÜ KĖLİRTİMİZ.

*At-Oğ Ėbirü [başkentine] vardık.
Yerci yer göstererek,
bizi BUĞ'a takdim etti.
Bu şekilde,
“Hakan” olan krala erişmiş olduk.
“Onun su yolundan varalım”, diyerek,
o su yolundan askerî strateji ile vardık.
Bölge yetkilisi ile karşılaştık ve
başkentinin BUY'una eriştik.
Krala ise,
tüne doğru vardık.
Qırğızların OQA'sını [Ofa Kentini] bastık.
Derken, ordu öncüsü ile karşılaştık.
Han ordusu toplanmış,
savaştık, egemenlik kurduk.
Hanını öldürdük.
Hakana Qırğız kavmi
ÖC-ÖKDİ, yükündü, tabi oldu.
Öküğimin Yışı vergiye bağladık.”*

§ 8. Türgisler ile savaşı

QIRQIZDA UYUNTIMIZ,

TÜRGİS QAĞANTA KÖRÜG KƏLTİ.
SABINTEG :
“ÖNDEN QAĞANĞARU
SÜ YORILIM”, TİMİS.
“YORIMASAR, BİZNİ
—QAĞANI ALP ĖRMİS,
OYĞUÇISI BİLGE ĖRMİS,
QAÇ-NEŇ ĖRSER—
BİZNİ ÖLÜRTEÇİ ÖK”, TİMİS.
“TÜRGİS QAĞANI AT-USUQMİS”, TİDİ,
“ON-OQ BUDUNİ, QALISIZ, AT-USUQMİS”, TİR.
TABİĞAÇ SÜSİ BAR ĖRMİS.
OL SABIĞ İSİDİP QAĞANIM BUN,
“BĖG-ĖRÜ TUSEYİN”, TİDİ.
QATUN UYUQ BOLMIS ĖRTİ,
“ONİ YUĞLATAYIN”, TİDİ,
“SÜ BARIŇ”, TİDİ,
“ALTUN YISDA OLIRIŇ”, TİDİ
.”SÜ BASI İNİL, QAĞAN AT-URUDIS,
USUD BARZUN”, TİDİ.
BİLGE ATUN-UQUQ, BAŇA AYDI :
“BU SÜĞ İLT”, TİDİ.
“QIYINIĞ KÖŇLİNÇE OY BUN, SAŇA NE OYIYAYIN?”, TİDİ.
“KĖLİR ĖRSER ÖKÜĞ ÖKÜLİR,
KĖLMEZ ĖRSER,
TILIĞ-SABIĞ ALI-OLUR”, TİDİ.

Qırğızda uyuntu iken,

*Türgis Hakanlığından tanık geldi.
Haberine göre :
“Önce Hakana karşı
ordu çıkartalım”, demiş;
“çıkartmaz isek bizi
—hakanı alp imiş,
danışmanı yurtsever imiş;
her ne hal ise—
bizi imha edecektir”, demiş.
“Türgis Hakanı at binmiş”, dedi;
“ON-OQ Kavmi de at binmiş”, der.
Tabığaç ordusu da varmış.
O haberi işiten Hakanım
“buna beyler gibi karşılık vereyin”, dedi.
Kraliçe ölmüş idi,
“onun YUG’unu yaptırayın”, dedi.
“Siz ordu vardırıŇ”, dedi ve
“Altun Yışda oturun”, dedi.
“Ordu Başı İnİL, Qağan namına,
strateg (olarak var) olsun”, dedi.
“Bilge Atun Uquq” olarak, bana eytdi:
“bu orduyu ilet”, dedi.
“Zorluklar safhasında bulunduğunu biliyorum,
sana nasıl bir fikir versem ki”, dedi.
“Gerçekleşir ise, Rab anılır;
gerçekleşmez ise,
dilinini dersini ahr-oturursun”, dedi.*

§ 9. ALTUN YISDA OLURTIMIZ,
ÜÇ KÖRÜĞ KİŞİ KĒLTİ,
SABI BİR :
“QAĞANI SÜ-AT USUQDI,
ON-OQ SÜSİ, QALISIZ,
AT-USUQDI”, TİR.
AYIRIS YÜZİDE TİRİLELİM, TİMİS.
OL SABIĞ ĖSİDİP
QAĞANĞARU OL SABIĞ İTTİM.
QANTAYIN SABIĞ YANA KĒLTİ.
“OLURUÑ”, TİYİN, “TİMİS İYİLİME,
—OQ-URUGU ĖDGÜTİ URĞIL,
BASITMA!”, TİMİS.
BÜ-ÖG QAĞAN
BAÑARU ANÇA AYIDMİS :
“APA-TURQANĞARU ÖCÜRE [ÖC-İRE]
SUB İDMİS
BİLGE ATUÑ-UQUQ
AÑI OĞUL ATI OZUL
”SÜ YORILIM ĖTİDİÇİ UNAMAÑ.”
OL SABIĞ ĖSİDİP, SÜ YORİTDİM.
ALTUN YISIĞ YOLSIZIN ASDİM,
ĖRTİS ÖGÜZİĞ KĒÇİGSİZİN KĒÇDİMİZ.

TÜN QATDİMİZ,
OBUL-UÇUQA TAÑ ÖNTİRÜ TĖGDİMİZ.
(Yazıt yüzü No.4, taş 2, küzey tarafı sonu)

*Altun Yılda oturur iken,
üç tanık.kişi geldi;
verdikleri haber aynı :*

*“Hakanı atlı ordu vucuda getirdi;
ON-OQ ordusu da, bundan geri kalmıyarak,
athılar vucuda getirdi”, demek suretiyle,
“Ayırıs (İrmağı) alanında toplanalım”, demişler.
O haberi işiderek,
hakana doğru o haberi gönderdim.
Bu anılamda, haber tekrar geri geldi :
“oturuñ”, diyerek, “demiş olmama,
—OQ Soyumu adamakıllı vurasın,
baskın yaptırma !”, demiş.
BÜ-ÖG Hakanı
benim hakkımda anca eytmış :
“APA-TURQAN hakimiyetine
su yolu ile gitmiş olan
Biçe Atuñ Uququn
bu dominyon (yani, AT-OY BİL) namı altında
ordu çıkartmasını kabul etmeyin,”
O haberi işitince, ordu çıkarttım.
Altun Yısı yolsuz yerlerinden geçtim,
İrtis Ögüzünü köprüsüz geçtik.*

*“Tün” kattıktan sonra,
Obul Uçuya tañ gelişir iken değdik.*

(Yazıt yüzü No.4, taş 2, kuzey tarafı sonu)

TILIĞ KĒLŪRTİ SABİ ANTAĞ

“AYIRIS YŪZİDE

ON TŪMEN SŪ TĒRİLTİ”, TĒR.

OL SABİĞ ĒSİDİP,

“BĒGLER, QOPIN UYUNILIM

ARIĞUBTİ İYİN”, TİDİ BUN

—ANÇA TĒRMİN BIN :

“BİLGE ATUÑ-UQUQ,

ALTUN YISIĞ ASA KĒLTİMİZ,

ĒRTİS ÖGÜZİĞ KİÇE KĒLTİMİZ

—KĒLMİSİ ALP”, TİDİ AT-OYUMDI,

“TEÑRİ OMUY IDUQ YĒR-SUB

UB-USA BĒRTİ ĒRİNÇ.

NĒKE TŌZERBİZ

ŪKŪS TĒYİN,

NĒKE QORQARBİZ AZ TĒYİN?

—İNE, BASINALIM, TĒGELİM”, TİDİM.

TĒGDİMİZ, YAYIDIMIZ.

İKİNTİ KŪN ÖRTÇE QIZIP KĒLTİ

—SŪÑİSDİMİZ.

BİZİNTE İKİ UÇI

SİÑARÇA ARTUQ ĒRTİ.

TEÑRİ YARLIQADUQ ŪÇŪN,

ŪKŪS TĒYİN [BİZ], QORQMADIMIZ,

SŪÑİSDİMİZ.

AT-URUDUS USUD-URA [USUDURA] BUDİ

YAYDIMIZ; QAĞANIN TUTDIMIZ;

UY-BUĞUSIN USUDUN

ANTA ŌLŪRTİ[MİZ];

ĒLİĞÇE İR TUTDIMIZ.

OL OQ TŪN BUDUNIN SAYU-ALTIMIZ.

Dile getirilmiş [yayılmış] olan haber şöyle:

“Ayırıs (Nehri) alanında

on tümenlik [yüzbin kişilik] ordu toplandı”, der.

O haberi işiterek :~

*“Beyler, buna göre, hepiniz esir düşürülerek
götürülmüş bulunuyorsunuz !?”, dedim.*

Aslında ben anca demekteyim :

“Bilge Atun Uquq olarak,

Altun Yısı aşarak geldik,

İrtis Ögüzümü geçerek geldik

—gelmiş alp !”, denen düşüncemi,

“Tanrı, saygın ve feyizli yer-suyunu

pre-varlığına (yani, Türüklere) vermiş bulunuyor.

Neden tahammül ediyoruz,

onların çok olduklarını düşünerek;

niye korkuyoruz, bizim az olduğumuzu düşünerek?

—İşte, baskın yapalım, değelim”, dedim.:~

Değdik, dağıttık.

İkinci gün kor gibi kızarak geldi,

—savaştık.

Bize göre iki ucu [cenahı],

bizimkinin eşi olmak üzere, fazla idi.

Tanrı yarlıkadığı için,

“bizden çoklar” diye korkmadık,

savaştık.

Namdar stratejist milleti

dağıttık; hakanını esir aldık,

Uy-Buğusunu, Usudunu

oracıkta öldürdük.

Elli kadar asker esir aldık.

Aynı tün kabilesini sayımdan geçirdik.

§ 10. TĒMİR QAPIĖ [Samarkand] seferi

OL SABIĞ ĖSİDİP
ON-OQ BĖGLERİ-BUDUNİ, QOP,
KİLTİ, YÜKÜNTİ.

KĒLİGME BĖGLERİN-BUDUNIN İTİK OY
[İNİ-İT OZUÇA],

BUDUN TĒZMİS ĖRTİ
—ON-OQ SÜSİN SÜLETDİM.

BİZ, YEME SÜLEDİMİZ
—ONI İRTİMİZ.

İYİNÇÜ ÖGÜZİG KİÇE
İT-İNİSİ OĞLI YATIĖMA
BENLİGİG TAĖIĖ [İRİTÜE],

(Yazıt yüzü No.5, taş 2'nin batı tarafının sonu)
TĒMİR QAPIĖQA TĒGİ İRTİMİZ,

ANTA UYUNTURTİMİZ.

İNİL OQ-[OĖIQA

OQ-URUDIN AT-OĖIQA]

TİZİK AT-OQ URUSIN,

ANTA YİR ÖKİ SUUQ BASLIĖ

SOĖDAQ BUDUN, QOP, KĒLTİ.

OL KÜNTE TĒGİTİ, TÜRÜK BUDUN,

TĒMİR QAPIĖQA, İT-İNİSİ O[Q İL]İ

İT-İNİSİ OĞLI YATIĖMA TAĖQA

TĒGMİS İDİ YOQ ĖRMİS.

OL YİRKE BİN, BİLGE ATUÑ-UQUQ,

TĒGÜRTÜK ÜÇÜN, [OZUĖ] ATUN

ÜRÜÑ-KÜMİS, QIZIQ,

ODUZ ÖG-ĖRİTİ[Bİ]İ

AĖI, BUÑUSIZ KĒLÜRTİ.

O haberi işidip,
ON-OQ beylerinin milleti, evet,
(tebrike) geldiler, yükündüler.

Gelen beylerin milletin impulsu olarak

İNİ-İT geçince,
kavim tezmiş [kaçışmış] idi,

—ON-OQ ordusunu sületdim.

Biz kendimiz de süledik ve
onlara eriştik.

İyinçü Ögüzü [Sır Darya] geçerek,
İT-İNİSİ OĞLI'nın yattığı [oturduğu]
BENLİGİG TAĖ'a erişince,

TĒmir Qapıya kadar eriştik, ve

orda kaldık.

İNİL OQ Şerefının

OQ-egemenliğinin başkentini

TİZİK AT-OQ URUS [gerilla savaşı] (ile alınca),

o yerin Kralının SUUQ BAŞ'ındaki [Zarafşan Irma-
ğındaki] SoĖdaq Milleti, evet, (tebrike) geldi.

O güne kadar, Türük Kavmi dışında,

TĒmir Qapığ'a, İT-İNİSİ OQ İLİ'nin

İT-İNİSİ OĞLI'nın oturduğu dağa

değmiş olan hiçkimse yok imiş.

O yere ben, Bİge Atun Uquq,

deĖdirdiğim için, OZUĖ ATUN için

ahiret gümüşü olmak üzere, kızlar,

zafer şerefi için eriştirdikleri

hediyeleri bol-bol getirdiler.

§ 11. İL-ËTİRİS QAĞAN'ın ölümü

İL-ËTİRİS QAĞAN BİL-ÖGİSİN ÜÇÜN,
ALPIN ÜÇÜN,
TABİĞAÇQA YİTİ YİGİRMİ SÜÑİSDİ,
QITAÑQA YİTİ SÜÑİSDİ,
OĞUZQA BİS SÜÑİSDİ.
ANTA OYĞUÇI YİME BIN ÖK ËRTİM,
YAĞI-[UÇI] Y[İME BIN ÖK] ËRTİM.

İL-ËTİRİS QAĞAN [İYİL]
TÜRÜK BĖGÜ QAĞANQA,
TÜRÜK BİLGE QAĞAN[QA
(Yazıt yüzü No.6, taş 2'nın güney tarafı sonu)

*“İl-Ëtiris Hakan bİL kralı olduğu için,
alp olduđu için,
Tabığaça karşı 17 defa savaştı,
Qitaña karşı 7 defa savaştı,
Oğuza karşı 5 defa savaştı.
Bu savaşlarda onun danışmanı ben idim,
düşmanlarına karşı (ordusunun)
lideri de ben idim.
İl-Ëtiris Hakan gibi,
Türük beyi olan hakana,
Türük BİL Hakamına,*

İT YILUJN YİT[İ OTUZQA OT-OZU] ...

[ANTA BIN İT-OĞ UB-OZU URDI].
TÜN UDUMATI,
KÜNTÜZ OLURMATI.
QIZIL QANIM TÖKTİ,
QARA TĒRİM YÜGRÜTİĞ
KÜÇİGİMİ BİRTİM ÖK,
OZUN İYİLİM ÖG
İYİME ITIM UR-UQU
UYUQUR OĞUĞ OLUĞUR ATADIM.
OQ-USUN OĞIMA YAĞIĞ
KĒLŪRİ İR-İRTİM,
QAĞANIMIZ SÜLETDİMİZ.
TEŅRİ YARLIQAZU,
BU TŪRŪK BUDUNUMA
UYURUQLIĞ-YAĞIĞ KĒLTŪRMEDİM,

İT-ÖGŪZLİĞ ATIĞ YÜGRİTMEDİM.
İL-ĒTİRİS QAĞAN QAZĞANMASAR,
UDU BIN ÖZŪM QAZĞANMASAR,

*İT YIL'ının 27'sinde OT-OZU [yılı
nasip oldu] (d.ö.538 İT-YIL)*

*ve İT-OĞ ile UB-OZU [yüce geçiş] husule geldi.
Tünleri uyumuyarak,
gündüzleri otumuyarak,
kızıl kanımızı dökerek,
kara terimizi yügürterek
gücümüzü vermiş olduğumuz ve,
şimdi de, öbürdünyaya geçmiş olan Krallı-
ma mahsus gömülmenin
ona ölüm şerefi vermesini dilerim.
OQ menşeli kişiler yönüne
erdem getirmek için,
Hakanım ile beraber süledik.
Tanrının yarlıkaması için,
BU TŪRŪK [Türkistan] Kavmime,
eğemenliğinden edecek olan, düşman
sokmadım,
İT-ÖGŪZ'lü namları yügürtmedim.
İL-Ētiris Hakan kazanmamış olsa idi,
ve de ben kendim kazanmamış olsa idim,*

İL İYİME, BUDUN İYİME YOQ ERTEÇİ ERTİ. —il de, kavim de yok olacak idi.
QAZĞANTUQIN ÜÇÜN,
UDU ÖZÜM QAZĞANTUQIM ÜÇÜN,
İL YİME İL BOLTI,
BUDUN YİME BUDUN BOLTI.
ÖZÜM QARI BOLTIM, ULUĞ BOLTIM.
İNİN YİRDEKİ QAĞANLIĞ BUDUNQA ...
EBİN ETİĞİ BAR ERSER,
NE BUŇI BAR ERTEÇİ ERMİS.
TÜRÜK BİLGE QAĞAN İLİNE
BİTİTDİM BİN, BİLGE ATUŇ UQUQ.
(Yazıt yüzü No.7'nin sonu)
İL-ETİRİS QAĞAN QAZĞANMASAR,
YOQ ERTİ ERSER BİN;
ÖZÜM, BİLGE ATUŇ UQUQ,
QAZĞANMASAR BİN,
YOQ ERTİM ERSER,
QAPAĞAN QAĞAN
—TÜRÜK İSİR BUDUN YİRİNTE—
BUD, YİME; BUDUN, YİME;
KİSİ, YİME, İDİ YOQ ERTEÇİ ERTİ.
İL-ETİRİS QAĞAN,
BİLGE ATUŇ-UQUQ QAZĞANTUQ ÜÇÜN,
QAPAĞAN QAĞAN
TÜRÜK İSİR BUDUN YORIDIQI
BU TÜRÜK BİLGE QAĞAN,
TÜRÜK İSİR BUDUNIĞ,
OĞUZ BUDUNIĞ İGİDÜ OLIRUR.
(Taş 2'nin kuzey tarafının sonu)

—il de, kavim de yok olacak idi.
Kazandığı için,
vè kendim de kazandığım için,
—il yine il oldu,
kavim yine kavim oldu.
Kendim ihtiyar oldum, ULUĞ oldum.
İNİN YİR'deki hakanlı kavimde...
bir düzeni bulunan kimsenin
hiçbir kederi olmaz imiş.
Türük BİL Hakanının halkı hakkında
yazan : BİLGE ATUŇ UQUQ.

İL-ETİRİS Hakan kazanmamış olsa,
“yok” olmuş olsa idi;
ben kendim, BİLGE ATUŇ UQUQ,
kazanmamış olsam,
“yok” olmuş olsam,
QAPAĞAN QAĞAN,
Türük inancındaki kavim yerinde,
millî iradenin de, kavmin de,
kişiliğın de varlığını yok edecek idi.
İL-ETİRİS Hakan ile
BİLGE ATUŇ UQUQ kazandıkları için,
QAPAĞAN QAĞAN,
Türük imanındaki kavim bünyesindeki
BU TÜRÜK BİL'e [Türkistana] hakan olarak,
Türük inancındaki kavmi,
Oğuz Kavmini eğiterek oturuyor.

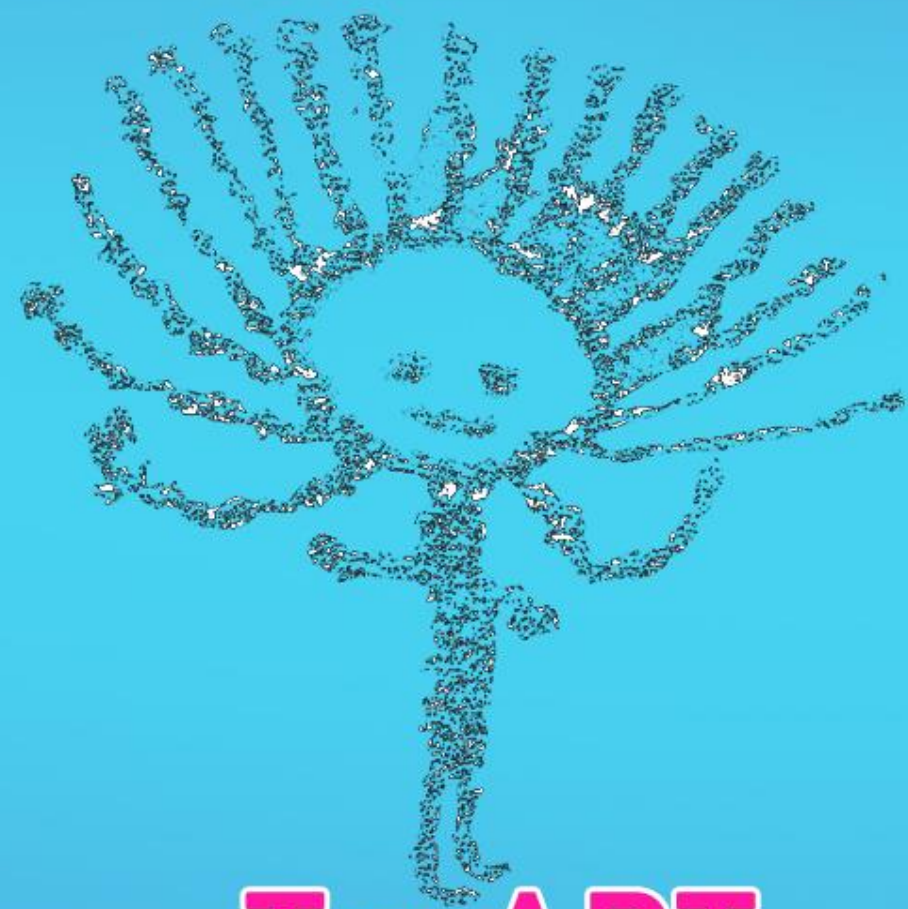
Bilge Atuñ Uququn bu etraflı açıklamaları yanında, Yoluğ Tigin Türuklerin egemenlik savaşları hakkında şöyle diyor :

“İleriye, gündoğsuğa doğru, bütün hakanlara kadar ordu sürüvermiş; kara yönünde, Demir Kapıya kadar ordu sürüvermiş ve Çin Hakanının anayasasını elinden alıvermiş. Türuk olan kavimlerdeki herkes şöyle demiş : “İli olan bir kavim idim, ilim şimdi nerde? Kim sayesinde ilimi tekrar kazanırım ?”, der imiş. “Hakanı olan bir kavim idim, hakanım nerde? Hangi hakana iman ve gücümü vereceğim?”, der imiş. Böyle diyerek, Çin Hakanının düşmanı olmuş. Düşmanı olunca, eden-yaradan olarak dua ettiğimiz tahayyüle sığınmış. Çünkü, iman ve güçlerini (Çinlilere) bunca vermiş olmalarına rağmen, (Çinliler) “Türuk Kavmini öldüreyin, imha edeyin”, der imiş; bu derece ileri gider imiş! İye Türuk Tanrısı, “Türuklerin saik yer-suyundaki—öyle demiş erinç —Türuk Kavmi yok olmasın”, diyerek; “kavim olarak kalsın”, diyerek, QAÑIM İL-ËTİRİŞ QAĞAN’ı, ÖĞİM İL-BİLGE QATUN’u Tanrı hakkı ile başarılı kılmış erinç.

“Babam Hakan yedi yiğirmi [17] eri ile nam salmış, başkente yürüyor”, diyerek işidip, kentteki at sürmüş, dağdaki inmiş, toplanarak 70 er olmuşlar. Tanrı güç verdiği için, Babam Hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş; ileri yönde, kara yönünde sürerek, derlemişler, kabartmışlar, tamamı 700 er olmuş. Yediyüz er olunca, ilsiremiş, hakansıramış kavmi, acı çekerek hizmet vermiş kavmi, Türuk töresini ıçkınmış kavmi, Allahım Töresince yaratmayı başarmış : Geçerli vekiller heyetini bu sebep ile teşkil etmiş, genel kurmay başkanını işbu sebep ile adanmış.

Beride, Çin Kavmi düşmanı imiş; yırada, bizlere ait hakan, At-Uquz Oğuz Kavmi düşmanı imiş; Kırgız, OQ ırkından OT-OZ TATAR, QITAÑ, TATABI, evet, düşmanı imiş. Babam Hakan bunca kavme karşı kırk fazlası yedi defe [47 defa] ordu sürmüş, yirmi savaş savaşmış. Tanrı yarlık adığı için, ili olanı ilsiretmiş, hakanı olanı hakansıratmış, düşmanı “biz” kalmış. Dizleri sökürmüş, başları yükündürmüş olan Babam Hakan, subjeksional anayasa kazandıktan sonra, uçarak varmış (d.ö.538 İT YIL)”.

Mirşan, K.1991; Bolbollar; s.22-25.

TuvART